

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

Мотив мандрів – один із основних у творчості Галини Пагутяк, письменниці, яка вже першими творами привернула до себе увагу вмінням у буденному плині життя бачити прояви небуденного, міфологічного. Так відчувають засохлі сучки колишні зелені крони старого дерева. Вона вміє оживити ці крони аж до стану, з якого це дерево починало рости, закріплюватися коренями, які перепліталися з коренями інших дерев, творячи образ лісового ландшафту. Це образне визначення розгалужень у кореневій системі природи наводить думку на філософський аспект багатьох художніх текстів письменниці аж до формування людських спільнот, до концепції, що виражає сутність мандрівної прози Галини Пагутяк.

Цей тематичний пласт творчості письменниці у цілісності виявився в її книжці «Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії» (Львів, 2018). Він поступово розширювався, долаючи в горизонтальному вимірі межі Галичини, України і Європи, а у вертикальному – охоплюючи різні епохи.

«Сентиментальні мандрівки Галичиною...» є книгою дійсних подорожей. Сходжено з пів сотні міст, містечок, сіл, багатьох із яких вже немає на географічній мапі та в живій людській пам'яті. Авторка докладно описує, як вона продиралася лісовою гущавиною, брела холодною водою річок і потічків, мерзла на морозі та вмивалася потом у спеку, вибиралася хисткими трухлявими дошками на горища монастирів і музеїв, шукала в бібліотеках – від сільських до столичних – давні рукописи та книжкові раритети, зокрема видані тут, у Галичині. Вона передає свої відчуття і переживання не так від фізичного стану під час цих подорожей, як від зустрічей та розмов із людьми, розчарувань, коли щось не вдалося виявити, хоч на це жевріла надія.

Галина Пагутяк втягує читача у потік свого мислення, здогадок і аналогій, робить його учасником цього процесу. Мандрівні історії письменниці можна зарахувати до такого жанрового різновиду, як

тревелог, якщо трактувати його як метажанр, що не скований просторовими та часовими межами, а також поєднує документальне начало і творчу уяву. Така думка виникає у зв'язку з розбіжністю трактування тревелога як генологічного утворення, не введеного наразі у чітку ієрархічну систему, в якій він займав би визначене місце, як, приміром, есей, чи не найближчий родич тревелогу. Тому не дивно, що, на думку одних дослідників, у тревелозі має домінувати документальне начало прямого безпосереднього враження, на думку інших – ретроспекція, яка виявляється у накладанні сучасного розуміння на минуле. Тобто тревелог «мирить» автора, який «прийшов, побачив, описав», із тим, що любить мандрувати у часі та просторі.

Приміром, канадський учений Норманд Дуарон (Normand Doiron) у дослідженні «Випробування простором замість тексту. Подорож як жанр» твердить про взаємозв'язок подорожі з історією. Він вважає, що «переміщення йде в одному випадку в просторі, а в іншому – в часі, але вони обоє закорінені в людському досвіді»¹.

У книжці Галини Пагутяк перед нами не конгломерат описів місць і подій без логічного зв'язку та системи, бо насправді письменниця шукає способів систематизації подій як моментів руху історії і ділиться своїми думками з читачем. Її фразу «дизнавшись від Фернана Броделя, що “історію можна прочитати з краєвиду”»², можна вважати стрижневою, методологічним орієнтиром. У есеї «По селах» («Довкола Урожа») читаємо:

Настав час, коли я почала вишукувати своє коріння. Мое життя було б прожите марно, якби я цього не зробила, не поїхала б туди, гнана дивною ностальгією за тим, без чого люди зазвичай обходяться³.

Галина Пагутяк передусім у краєвидах намагається відчитати сліди, пов'язані з її родоводом, його корінням як знаком переходу від роду до народу. Для неї важливе значення має все: камінь, стріла, легенда, книжковий раритет. Цих знаків як національного коду вона шукає у сучасному і в минулому, на землі, де народилася, і на інших землях, у племенах, які проживали в її рідних Карпатах і залишилися там, злившись із іншими, чи помандрували далі, ставали часткою інших етносів або ж вигасали у плінні історичного процесу.

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

Цю ідею можна вловити і в образних формулах, твердженнях чи запитаннях, зокрема таких: «Де починається Вербовий потік?», «Звідки витікає Бистриця?». Галина Пагутяк нарікає на істориків, що вони заснування міст і сіл пов'язують із першими згадками в літописах чи інших задокументованих джерелах:

Я все частіше думаю, що наші уявлення про світ, а особливо про минуле, хибні, й абсолютно все потребує перегляду. Дати заснування поселень – просто смішні, бо прив'язані до перших писемних згадок. Усі вони чомусь почали виникати після польської експансії в XIV ст., а що було до того в Червоній Русі? Невже тільки міста, згадані в давньоруських літописах? Хто ж їх тоді годував, звідки брався хліб і до хліба? Ніхто не звертає увагу на таку несправедливість. Археологія – це найпереконливіший доказ існування будь-якого поселення, але вона нині не лише не має жодного фінансування, а й деградувала як наука у всесвітньому масштабі, бо використовує застарілі і недосконалі методи дослідження⁴.

Подібний погляд прочитується і в роздумах археолога й історіософа Віктора Петрова (як письменник, відомий під іменем Віктор Домонтович):

В питаннях етногенези вирішальне слово належить не історикам, дослідникам історичних процесів, а передісторикам, дослідникам, що вивчають передісторію, отже, насамперед археологам⁵.

Галина Пагутяк нагадує, що славетний археолог Генріх Шліман (Heinrich Schliemann) відкрив місце знаходження стародавньої Трої без зафіксованих істориками документів. Вона також шукає своїх першопочатків за руслами рік, витокami потоків, які водять її обочинами, ховаються, наче граються з нею у піжмурки, але врешті наче самі відкриваються їй.

Усе почалося з гори Мабури. Така назва поширена по всій Галичині (у деяких місцевостях, зокрема у моєму рідному селі Ільнику на Турківщині, кажуть Магура). А за назвою гори авторці відкривається цілий історичний простір: у V ст. землі, де тепер село

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

Урож і звідки бере початок рід письменниці, заселяли фракійські племена. Письменниця виводить власну генеалогію з переплетіння фракійських племен із даками, предками сучасних румунів, які після завоювання Римом втратили свою назву і мову. До слова, деякі політичні діячі Румунії висловлювали пропозицію повернутися до давньої самоназви країни – Дакія.

За переконанням Галини Пагутяк, фракійці не були крайнім пунктом у безбережному потоці племен. З'являється назва пелазгів, про яких часто немає згадки навіть у енциклопедіях. Зате є у Гомеровій «Іліаді» та «Історії» Геродота, який називав пелазгів догрецьким населенням стародавньої Еллади і пов'язував їх із етрусками та трипільцями, що заселяли землі і сучасної України. Він писав, що до свого об'єднання з пелазгами елліни були малочисельні.

З такого доволі скромного початку вони чисельно виростили і включили до себе багато племен, головним чином через те, що до них приєдналися пелазги і багато інших чужоземних племен⁶.

Але повернемося до Вербового потоку у «Сентиментальних мандрівках Галичиною...». Про нього оповідачка почула від сестри і вирішила його відшукати. Отже, керуючись твердженням Фернана Броделя (Fernand Braudel), що історію можна читати з краєвиду, а також відомостями про кельтське походження деяких топонімів, вона зробила висновок, що

пару тисяч років тому Мабура (Магура) була матір'ю-горою, священною горою, де напевно було язичницьке святилище [...]. До речі, верби не ростуть в горах, отже, походження назви можна вивести з латинського «verb» – «слово». Очевидно, мудрість спливала потоком з гори, і там, де джерело, мусив бути язичницький храм. Про дохристиянські, неписьменні часи у нас ніхто не знає і не бажає знати. Все, що залишилось від тих народів, – це назви і краєвид, пристосований до їхніх потреб⁷.

Звідси виникає здогад, що Вербовий потік почався з чаші, яка колись була тут озером.

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

Де немає документальних джерел, на допомогу приходять творча уява та інтуїція. Позиція авторки книги «Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії» (2018) та видання «Магнат. Скам'янілий корабель» (2021) із жанровим визначенням «історичний роман, роман-есеї про пошуки ідентичності» близька до концепції В. Петрова. У дослідженні «Походження Українського Народу» він заперечував моногенетичний підхід по горизонталі у формуванні нації і пов'язував цей процес із різномірністю сталого перебування на одній території. Дослідник стверджував, що

наша автохтонність на нашій землі не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть, послідовно заступали одне одне, – процес незмінний і однозначний, тоді справді ми були б антропологічно тотожні трипільцям – а вислідом суворих випробувань історії. В грозах і бурях знищень, в бурхливих змінах і зламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині⁸.

Відповідно до такої концепції, Галина Пагутяк шукає джерел національної ідентичності свого роду і за межами Галичини. Вона виходить із того факту, що в епоху переселення народів у III–IV ст. н. е. у передгір'ї Карпат творилося кельтсько-фракійське пограниччя Дакії. Але з плином часу Дакія внаслідок римської окупації стала римською провінцією, доки, воюючи з кельтами, не «розчинилася в солоній воді історії». «Яка кров у мені переважає – дакійська чи кельтська, – запитує себе оповідачка і відповідає на це самозапитання так:

Перш ніж зробити ДНК-аналіз, я хочу створити карту свідомості. [...] Щоб знайти в історії себе, аби уникнути повторів, які ще називають кармою. Я однаково люблю пустелю і ліс, гори й дикі рівнини. Люблю гірські ріки, а перед озерами відчуваю страх. В якомусь минулому житті мене, напевно, втопили в озері, принесли в жертву, і тіло моє лягло в гидкий слизький мул⁹.

Мимоволі виникає думка, чи не подібне відчуття з'явилося у письменниці, коли в повісті «Мій друг Енкіду» вона творила образ

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

танцівниці Шамхат, яку спіткала доля опинитися в подібній ситуації у стародавньому Шумері? Галина Пагутяк шукає аналогій у ритуалах та звичаях зниклих стародавніх народів і знаходить їх у звичаях населення рідного краю. Так, казка про жінку, тотемом якої були змія, риба чи пташка та яка під час смерті дитини сміялася і раділа, бо дитина у майбутньому не зазнає страждань, і ридала, коли помирав старий дід, бо разом із ним помирав його життєвий досвід, авторка нагадує гуцульські та бойківські забави біля померлих, які вважає відлунням звичаїв даків, «чия кров живе в їхніх жилах, як і кров кельтів»¹⁰.

У текстах мандрівної епопеї Галини Пагутяк помічаємо трансформацію метаморфоз – перевтілення у напрямі до суб'єктивізації:

Албанія, я вважаю, моя прабатьківщина, бо я народилась в кельтсько-фракійському пограниччі, і рід Пагутяків та їх прізвище з коренем «паг» засіявся десь на Балканах [...]. Мене вабить усе найдавніше, я чекаю підказки зі снів, я намагаюся витлумачити знаки і найбільше довіряю краєвидам і образам з міфології¹¹.

У гірських місцевостях Галичини є багато топонімів неслов'янського походження. Таким чином, топос у книжці мандрівок Галини Пагутяк тісно поєднаний із хроносом, тобто у ній поєднані просторовий і часовий параметри.

Письменниця у своїх дослідницьких мандрівках обрала «краєвидну» домінанту не тому, що ігнорує чи недооцінює літописні та інші відомості, зафіксовані на письмі. Авторка бачить їх скупість, усвідомлюючи, що така ситуація склалася, з огляду на колоніальне становище України. Так, письменниця вибралася якось у село Спас за містом Старий Самбір на Львівщині, де збереглися руїни літнього замку Галицько-Волинського князя Льва Даниловича. У цьому селі вона почула розповідь літнього чоловіка, що в дитинстві він лазив із ровесниками підземеллям, де вони натрапили на сховок із книгами, але книги забрали в райком, і слід за ними пропав. У 1980-х роках археологи з Ленінграда проводили тут розкопки, «але всі знахідки вони забрали з собою. За правом старшого брата»¹², – резюмує авторка.

Письменницю однаково цікавлять як свідчення про реальні події, так і легендарні перекази про минуле, які збереглися у пам'яті

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

людей, як от про Чортів палець на горі дорогою зі Старого Самбора до Турки, що його чорт хотів кинути на монастир у недалекому селі Лаврові, але чернець зачарував його, і камінь випав чортові з рук. У такому переплетінні реального й міфологічного авторка вбачає органічну рису світосприйняття своїх земляків і навіть себе самої, що відзначали уже в перших її книгах Іван Дзюба, Роман Іваничук, Галина Бокшань та ін. Це міфологічне начало письма «вписане» у текстах Галини Пагутяк у природну, цілком реальну ситуацію, що не повинно викликати жодного здивування, приміром:

Дорога до Підбужа із Самбора вела попід ліс, бо там було затишніше й не замігало. Дорога з Урожа на Самбір починалась недалеко від нашої хати, йшла через ріку, а потім через гору Обочу. Мій дідो їздив через ту гору й одного дня на коня йому сів Чорний чоловік, і до трьох днів кінь помер» («Старі дороги») ¹³.

Далі про це не йдеться, бо й так зрозуміло, хто цей Чорний чоловік. Багатьом у дитинстві та й пізніше доводилося слухати історії про місця, де людини чіпляється блуд, про босурканю-чарівницю, яка доїть мотузком чужих корів, чи про те, що чорт з'являється в образі модно вдягненого пана...

Галина Пагутяк вбачає у такій спайці реального й містичного таємну енергетику і шкодує за тим, що людина не співіснує в гармонії з краєвидом, не питає у духів поради або не проганяє злі сили знаменням Христа. У цьому контексті окреслюється цікава і складна проблема співіснування язичництва та християнства, християнізації населення Прикарпаття. Спосіб прочитання історії з краєвиду дав можливість письменниці прочитати тайнопис цього тексту через своєрідну «білінгву»: церква у Ступниці й інтер'єр християнської церкви в Єрусалимі. У Ступниці

на вищій частині городища – городи, а на тій, що через узвіз, був колись монастир, горіли церкви, підпалені татарами [...]. Як виглядала тоді церква, у якій правилось, як співіснували християни з язичниками, про це ніхто не знає ¹⁴.

А що в Єрусалимі?

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

Я замислилася над цим, коли побачила в Музеї Ізраїлю в Єрусалимі справжній інтер'єр церкви часів перших християн: купіль з білого каменю, престол і хрест на місці вівтаря. І – все. Може, і тут так було... І правив священник мовою Кирила і Мефодія. Але ні, слід зупинитись. Є речі, де потрібна точність, а не уява. Може, тут було язичницьке капище і жодних тобі християн¹⁵.

Так, дослідникові потрібна точність, а письменникові – уява. Як зазначав ще Аристотель (Αριστοτέλης), історика від поета відрізняє те, що

один говорить про події, які справді відбулися, а другий про те, що могло б статися. Тим-то поезія і філософськи глибша, і серйозніша за історію – поезія говорить більш про загальне, а історія – про окреме¹⁶.

У природі Галини Пагутяк письменник і історик наче змагаються між собою з перемінним успіхом. Тому про деякі пункти своїх зупинок вона пише як історик, про інші – як письменниця, а потім робить історичний коментар. Так, у пошуках зниклого міста Лебедина першою була повість «Лебедин», а потім передані ті факти, які авторці вдалося виявити. Вона зізнається, що якби володіла ними раніше, то версія повісті була б іншою. Але чи варто шкодувати, що сталося саме так? Аж ніяк. Якщо Галина Пагутяк написала про те, що, за Аристотелем, могло б статися, а не те, що насправді було, вона дала волю фантазії читача «дописувати» її текст власною уявою. Вона створила образ тогочасного світу у складних перипетіях, несподіваних пригодницьких ситуаціях, вона передала не букву, а дух історії.

Історія, пов'язана з Лебедином, – одна з найскладніших і найтаємничіших у «Сентиментальних мандрівках Галичиною...». Галина Пагутяк, ідучи за Фернаном Броделем, вирішила відновити місто Лебедин за краєвидом. Авторка виходила з того, що назва «Лебедин» поширена по всій Україні (Черкащина, Сумщина, теперішня Івано-Франківщина) і пов'язана з пелазгами. Вона зауважує, що «Лебедин ставав то Троєю, то Ітакою. Все це відбувалося в уяві людей, звичайно. Яких врешті поглинуло Сарматське море забуття»¹⁷.

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

Повістю «Лебедин» Галина Пагутяк вирішила, за Фернаном Броделем, поєднати історію з краєвидом, і на цій основі викласти свою версію зникнення і забуття міста на Львівщині. На її думку, легенди можуть переплітатися з документальними свідченнями: місто зникло внаслідок конкретних історичних обставин XV ст., коли «після Грюнвальдської битви чимало вояків отримали землю і шляхетство. Як місцеві, так і з Польщі. Почалась колонізація і окатоличення. Напевно, тоді перестав існувати Лебедин»¹⁸. Авторка проводить аналогію з селом Соколів, яке зникло після Другої світової війни і про яке люди швидко забудуть. Вона резюмує:

Ми так погано знаємо свою історію, бо кожна окупаційна влада її переробляла, знищувала старі документи [...]. Тому в цьому випадку уява має рівні права з версіями істориків¹⁹.

Отже, в історичній довідці про Лебедин ідеться про конфлікт між місцевими мешканцями і прибулими людьми.

У повісті теж маємо натяки на ці історичні події. Але основна увага звернена на світоглядний бік історії процесу зникнення. Християнський храм у Лебедині явно вказував на його язичницьке походження. Отже, місцеве населення, яке мешкало тут здавна, прийняло християнську віру тільки формально, в душі залишаючись язичниками. Священник, висвячений своїм батьком, провадив службу словами, яких не розумів, а чернець монастиря взагалі не відступив від старої віри. Євангеліє у церкві зберігалось скоріше як декорація.

Сюжетну основу повісті «Лебедин» становить загадкове повернення, як згодом виявляється, колишнього жителя цього міста, Луки, із двадцятирічного морського плавання у Лебедин, якого вже не існує, а люди навколишніх сіл Виняви і Хоросна (авторка зберігає автентичні назви) про нього взагалі не чули і заперечують саме його існування у минулому. Лука, таким чином, стає мовби іпо-стассю Одиссея, з тією різницею, що його не чекає дружина, відбиваючись хитрощами від претендентів на її руку. Прагнення Луки з'ясувати причину зникнення Лебединна наштовхується на перепони, доки не з'ясується, що мешканці довколишніх сіл присягнули на Євангелії берегти цю таємницю. Але Євангеліє якось згоріло під час грози (його «спалив Перун»), люди звільнилися від обітниці

мовчання, а ті, що народилися пізніше, нею не зв'язані. Розв'язується низка інших таємничих вузлів, істинна причина зникнення міста з'ясовується.

Історичний фон і творча уява у повісті органічно поєднані, але й момент міфологізації не довільний, а підказаний вивченням народної демонології та етнології з багатьох джерел. Тому процес поступового проникнення елементів язичництва у християнство, їх сліди у трансформованій формі присутні як у дорожніх нотатках, так і в художніх текстах. Конфліктність світоглядних співвідношень поступово розширюється, включаючи національний та соціальний аспекти. Тип цих змін, започаткований у повісті «Лебедін», розвинутий у романі-есе «Скам'янілий корабель», один із розділів якого має назву «Під штандартом Гербурта». У ньому йдеться про польсько-українського політичного діяча і письменника Яна Щасного Гербурта (Jan Szcześny Herburt). Авторка зазначає, що зацікавлення цією постаттю почалося з прагнення сфотографувати рукопис його записок «Про війну козаків з татарами» у Краківській бібліотеці Чарторийських, куди вона й подалася з цією метою. Зацікавлення розрослося у двох лініях: в есей про відвідини Кракова з дочкою Ладою і її чоловіком Томеком та в роман «Магнат».

Постать Гербурта (1567–1616), життя якого було сповнене крутих поворотів, у нас маловідома, однак ім'я його заслуговує більшої уваги. Бувши римо-католиком, він обстоював інтереси Русі. Як і у випадку з «Лебедином», роман «Магнат» був написаний перед есеєм про Гербурта, але для послідовності викладу цієї історії доцільніше почати саме з нього, подавши штрихи його біографії. Дослідники стверджують, що рід Гербуртів походив із Моравії, а із XVI ст. перебрався на українські землі. Рано втративши батька, Ян перейшов під опіку дядька, коронного канцлера Яна Замойського (Jan Zamoyski). Навчався в Ягеллонському університеті Кракова та університеті м. Інглоштадта (Баварія). Згодом був послом у Туреччині та Франції, брав участь у повстанні проти короля Сігізмунда III. Був заарештований і йому загрожувала кара «на горло», але оскільки магнатів страчували рідко та завдяки заступництву дядька Яна Замойського, через два роки випустили. Він одружився з княгинею Єлизаветою Заславською і перебрався до м. Добромиль, заснував там друкарню, написав кілька праць, зокрема «Розмисел про руський народ», та опублікував хроніки Яна Длугоша

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

(Jan Długosz), Вінцентія Кадлубека (Wincenty Kadłubek), «Аннали» Станіслава Оріховського (Stanisław Orzechowski) та ін.

Іван Франко в «Історії української літератури» наводить фрагмент із виступу Яна Щасного Гербурта в оборону русинів у Варшавському сеймі (український переклад подано за підрядковою приміткою до цієї праці):

А тепер я про рану в серці вітчизни нашої говорити буду, бо хто порушує закони і згоду між народами, з яких Польська Річ Посполита складається, той цілить вітчизні в саме серце. Такими є чвари, що їх ми розпочали з нашим братнім єдинокровним руським народом; вони ніби рана сердечна, якою б не була малою, приносить смерть. [...] Бо я добре знаю, що з ними роблять від самого Брестського з'їзду; знаю добре те, як на сеймиках їм подають надію, а на сеймах з них насміхаються; на сеймиках обіцяють, на сеймах відмовляються; на сеймиках братами звуть, на сеймах – відступниками. Це я знаю, бо це всі знають, але чого вони хочуть від цього темного народу, за чиею порадою і до якої мети прямують, цього я ніяк зрозуміти не можу. Бо якщо вони хочуть, щоб Русі не було в Русі, то це неможливо, інакше це було б подібне до того, якби я забажав, щоб море було біля Самбора, а Бескиди біля Гданська²⁰.

Таке твердження цілком можна віднести і до нашого часу, змінивши лише назви країн та географічних понять. Тому цілком зрозумілі настирливі пошуки письменниці друкарні Гербурта та її видань у бібліотеках Польщі, України, Росії як спонука написати про цього політичного діяча і письменника. Вона зізнається:

Роман про Гербурта мені не приснився, я його вигризла зі скелі, об яку билась голова, нездатна подолати в собі сумніви, занижену самооцінку...²¹.

Ці роздуми посилювалися після того, як письменниця замовила у Польщі книгу Владислава Лозінського (Władysław Łoziński) «Prawem i lewem», у якій Ян Щасний Гербурт потрактований зневажливо, з огляду на його місцевий патріотизм. Вона різко реагує на таку характеристику.

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

Справжньою удачею Галини Пагутяк стала знахідка вірша Яна Щасного Гербурта «Пастуше, пастуше...», складена бойківським діалектом української мови. Власне, про існування цього вірша було відомо. Про нього згадав історик Ярослав Ісаєвич у монографії «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (2002), а поет Роман Лубківський у вірші «Есемеска Галині Пагутяк» написав:

Галино Пагутяк, благословенна душе,
Ти воскресила пісню «Гей пастуше!..»²².

Як зазначає письменниця, вірш цей під назвою «Гадка Гриця з фортуною» був опублікований у книзі «Гжегошкковіц», яка до 1884 р. зберігалася у Львівському університеті. Гадаю, не зайвим буде навести текст «пастушого» вірша із заміною латинської графіки на кириличну:

Пастуше, пастуше,
Люблю тя до душі
А що мене болі
Скажу ти до волі.
Черодийку маєш,
Рядить їй не знаєш
Тобі з нею лихо,
Їй з тобов не тихо
Бивав то дідойко
Мався хорошойко
Вовки ся бояли
Череду минали.
Так що ж нам чинити!
Терпіти, терпіти.
З Богом ся не бити²³.

Галина Пагутяк вбачає у цьому вірші політичний контекст, а саме вияв невдоволення політикою короля Сігізмунда III (Zygmunt III). Вона не розкриває підтексту на грані реального та символічного, притаманного і її власним творам, що свого часу помітив Р. Іванчук ще в оповіданнях збірки «Захід сонця в Урожі», відзначивши, що письменниця

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

бачить світ у символах і певних знаках, котрі становлять підтекстовий зміст твору і є потаємним письмом, котре на поверхні розшифровується зрозумілою авторською мовою. Читати її твори складно, але й невимовно радісно, однак лише тоді, коли підтекст піддається для розшифрування²⁴.

У текстах мандрівних циклів один і той самий пункт зупинки виражений подвійно: повістю чи романом, з одного боку, і коротким есеєм – з іншого. У першому випадку авторка подає візію певної історії, у другому – виступає у ролі її тлумача, що ми бачили на прикладі сюжету повісті про «зниклий» Лебедин. У романі «Магнат» принцип міфологізації ще більш ущільнюється, переростаючи у неоміф. Центральною стає ідея двійництва, роздвоєності природи. Роман починається смертю Гербурта. Небіжчика, згідно з обрядом, має супроводити на цвинтар схожа на нього людина. Ця роль випадає волинському шляхтичеві Северину Никловському. І відбувається поступове «переселення» душі Гербурта в його душу. Довга дорога до місця поховання символізує смертну дорогу Христа на Голгофу. У цій дорозі «проглядаються» епізоди з життя Гербурта і відбувається процес самоідентифікації Северина, його визволення від маски. Мандрі Северина, звільнення його від ролі небіжчика, лялькової подобі людини, перетворюються у мандрі духу, коли реальне переміщується у духовну сферу, сягає рівня сакрального. Образ дороги стає міфологемою невідомості, з якої треба знайти вихід.

У неоміфологізації Галини Пагутяк виразно простежується національна літературна традиція періоду Середньовіччя і українського бароко, зокрема вплив Григорія Сковороди: кільце змій – життя, звиви змій – те, що кінця не має, тобто вічність («Потоп змін»). Подібні міфологеми, що їх називали символами (підрозділ «Кількість символів» у праці Дмитра Чижевського «Філософія Сковороди»). У повісті «Ілля Турчиновський» Валерія Шевчука названо кілька таких символів-міфологем: сонце колом ходить; голубе коло – крайнебо; людське коло – пристрасті; дорога – знак людської долі; лінія дороги – пошук істини тощо. «Химерний» сюжет переростає тут в один із символів драми людського поступу і теж стосується пошуків джерел роду – одного з основних мотивів творчості письменниці, недарма жанр «Магнату» визначено як історичний роман, а «Скам'янілий корабель» – як роман-есе про пошуки ідентичності.

У романах Галини Пагутяк така символізація (неоміфологізація) йде і від Івана Франка: згадаймо поему «Похорон», де образ Мирона містить дві іпостасі – борця і зрадника; оповідання «Поєдинок», у якому герой долає свою роздвоєність. Вплив Франка у «Магнаті» помітний у різних виявах: повторенні назв творів поета («По селах»), згадках його імені в текстах, посиланнях на його твори тощо. Отже, читання з краєвиду – це спроба показати зв'язок епох через поєднання історичних та морально-світоглядних аспектів людського поступу. У романі поєднано біографічний, соціально-історичний пласти наративу, до того ж перемежовані з цитатами та авторськими міркуваннями, що стосуються різних аспектів життя, побуту, звичаїв. Такий симбіоз дає можливість переходити від епохи до епохи, розкрити зв'язок часів, виявити різні аспекти літературної традиції. Так, статтю письменниці «Спалення упирів у Нагуевичах» можна вважати продовженням Франкової розвідки «Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.», надрукованої в журналі «Киевская Старина» у 1890 р. (т. 29, кн. 4). Обидва тексти пов'язані з чумою в селі Нагуевичах у першій половині XIX ст.

Галина Пагутяк зазначає, що поштоухом до написання її нарису про холеру 1831 р. і був згаданий етнографічний нарис Івана Франка. Вона вирішила продовжити зроблене великим попередником, пов'язавши тему великої моровиці, з одного боку, зі своїм родом, який теж не оминувало це стихійне лихо, а з іншого – з його впливом на суспільну свідомість, пробудженням давньої віри про попередження духів у снах, пророцтвах та різних астральних знаках. Такі явища існували віками у різних народів, проявлялися у багатьох формах та різновидах, породжуючи підозри до людей, які наче є носіями зла, деморалізації та насильства. З цього приводу І. Франко в нарисі «Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.» писав:

Не удивительно поэтому, что такое страшное бедствие, постигшее наш народ, должно было глубоко потрясти все его моральное существо и моментально пробудить к жизни разные темные силы, дремлющие, но не исчезнувшие в глубине души народной²⁵.

Випадки «викриттів» і покар упирів описані з найрізноманітнішим набором катувань і страт.

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

Якщо Іван Франко підходить до цього явища передусім як дослідник-етнограф, то Галина Пагутяк зосередилася на статистиці охопленою холерою території та кількості її жертв:

...я вирішила опублікувати списки померлих в отих семи селах, які пов'язані з моїм родом, долю якого теж скоригувала пошесть, що прийшла нізвідки і повернулася в нікуди²⁶.

Вона намагається реконструювати події того страшного року, скласти, за змогою, якнайповніший реєстр жертв, обійшовши старі цвинтарі та проглянувши записи церковних книг. Письменниця усвідомлювала складність свого наміру, враховуючи, що жива пам'ять про ці події майже зникла. Та все ж жевріла надія, що старання її не будуть марними, бо «є краєвид, є уривки спогадів, де, можливо, переплутались всі епідемії, є забобони, є імена людей, яких ми втратили»²⁷.

Ознайомившись із різними сюжетами минулих століть і тисячоліть, що їх можна прочитати з краєвиду, хоч як не береже їх гора Мабура та безліч таких гір, задаєшся питанням: а чи можна буде прочитати з краєвиду сторінки сучасності, які не були призначені для оприлюднення і можуть із часом стати новими зниклими Лебединами? На таке запитання нашттовують деякі епізоди з нарису про Нагуєвичі, у якому простежено деформацію краєвиду.

Виділимо кілька епізодів такої зміни.

Епізод перший:

Коли мені доводилося пояснювати, де знаходиться Уріж, я кажу: «За шість кілометрів від Нагуєвич, по дорозі Борислав–Самбір». – «О! – кажуть люди з повагою. – Біля села, де народився Іван Франко²⁸.

Епізод другий:

Далі, в бік Війтівської гори, де колись була знаменита кузня, стояла дерев'яна церква, хрест для якої викував батько Івана Франка Яків, яка згоріла, і громада не погодилась на копію старої церкви, а вибудувала щось на московський штиб із цегли [...] Далі було щось схоже на сквер із

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

погруддям старого вусатого Франка, що мало означати, що там стояла колись батьківська хата поета. Насправді, подейкували, що це фальшиве місце і що хата стояла там, де зараз дім голови колгоспу, тобто вже колишнього і навіть покійного голови колгоспу²⁹.

Епізод третій:

Ще мені болить, – завершує письменниця розмову про Нагуевичі, – доля вчительки української мови, вже покійної, Ганни Петрівни Гром, яка написала велику книгу про Нагуевичі, по копійці випрошувала гроші на її видання, а земляки пошкодували придбати книгу за нещасні 15 гривень [...]. Але вона вперто збирала матеріали ще на одну книжку³⁰.

Тож чи не доведеться майбутнім дослідникам історію Нагуевич теж прочитувати за броделівським краєвидом? Я добре знав Ганну Петрівну Гром, ми в один час навчалися у Дрогобицькому педінституті, не раз зустрічалися в Нагуевичах. Її наполегливість нагадує легендарного Луку з повісті Лебедин, який мету свого життя поклав на те, щоб довести, що місто Лебедин таки існувало.

«Годилося б підвести певні підсумки...», – завершує свої роздуми письменниця, провівши читачів «сентиментальними мандрівками Галичиною» та іншими краями. Але таких підсумків вона все ж не підводить, продовжуючи свої мандри, як той хлібороб одного з її есеїв, що здійснював ритуальний танець на обжинках, щоб ніколи не переривався колообіг життя, який можна читати із земного краєвиду.

¹ Цит. за: Л. Джигун, *Художня рефлексія і жанрово-стильова специфіка української діаспорної прози (XIX – початок XXI століття)*, Хмельницький 2008, с. 13.

² Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 69.

³ Там само, с. 77.

⁴ Там само, с. 78.

⁵ В. Петров, *Розвідки*: у 3 т. Київ 2013, т. 2, с. 1001.

ІСТОРІЯ, ПРОЧИТАНА З КРАЄВИДУ

- 6 Геродот, *История*, Ленинград 1972, с. 27.
- 7 Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 69.
- 8 В. Петров, *Розвідки: у 3 т.* Київ 2013, т. 2, с. 1011.
- 9 Г. Пагутяк, *Магнат. Скам'янілий корабель. Книга історична.* Львів 2021, с. 185.
- 10 Там само, с. 186.
- 11 Там само, с. 171.
- 12 Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 114.
- 13 Там само, с. 74.
- 14 Там само, с. 100.
- 15 Там само.
- 16 Арістотель, *Поетика*, пер. зі старогр. Б. Тена, Київ 1967. с. 54.
- 17 Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 239.
- 18 Там само.
- 19 Там само.
- 20 І. Франко, *Історія української літератури. Часть 1. Від початків українського письменства до Івана Котляревського, Франко, І. Зібрання творів: у 50 т.*, Київ 1983, т. 40, с. 272.
- 21 Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 123.
- 22 Р. Лубківський, *Ключові слова. Поезії*, Львів 2015. с. 14.
- 23 Цит. за: Г. Пагутяк, *Український поет XVII століття, Слово Просвіти*, 2013, 13–19 червня, с. 13.
- 24 Р. Іваничук, *Літературні рефлексії, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів 2004, вип. 12, с. 645.
- 25 І. Франко, *Сожжение упырей в с. Нагуевичи в 1831 г.*, *Франко, І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ 1985, т. 46, кн. 1, с. 570–571.
- 26 Г. Пагутяк, *Сентиментальні мандрівки Галичиною та інші історії. Книга мандрів*, Львів 2018, с. 245.
- 27 Там само, с. 262.
- 28 Там само, с. 94.
- 29 Там само.
- 30 Там само. с. 95.